

AZ

ÁLLATTENYÉSZTÉS

FONTOSSÁGA S JELENLEGI ÁLLÁSA

MAGYARORSZÁGBAN.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

DR. ZLAMÁL VILMOS

LEV. TAGTÓL.

PEST,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGY. AKAD. KÖNYVÁRUSNÁL.

1867.

Az állattenyésztés a mezőgazdaságnak az alapja ; mert nem
gondolható a legkisebb gazdaság sem, állatok nélkül.

A szerző.

AZ ÁLLATTENYÉSZTÉS

FONTOSSÁGA S JELENLEGI ÁLLÁSA MAGYARORSZÁGBAN.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

Dr. Z L A M Á L V I L M O S

LEV. TAGTÓL.

(Olvastatott az 1867-ki febr. 25-diki ülésben.)

Bevezetés.

Általános szokás vádolni az emberiséget nagy izgékony-ságról s türelmetlenségről a mindenkori viszonyok tényállása irányában, s onnan származtatni ama mozgalmakat, melyek olykor-olykor a kedélyeket kisebb-nagyobb mérvben felza-varván, a társadalmi s állami rendnek felbomlását idézik elé. — Az ilyen vádak alaptalanságát, s az emberiségnek inkább tűrő (passiv) természetét legjobban bizonyítja ama majdnem mindennap előforduló tény, miszerint kiesiben úgy mint nagyban, családi körökben szintúgy mint álladalmi ügyekben, oly állapotokkal találkozunk, melyek természetszerű visszahatásukban, majd egyesek, majd egész nemzetek jólétére hátrányokul tűnnek fel, s melyek, jóllehet el vannak ismerve, mégis évekig, sőt évtizedekig fennállhatnak s fennállni hagyatnak, míg végre elharapódzásuk által lassanként majd egyes családok, majd egész nemzetek jólétét veszélyeztetik a nélkül, hogy a baj forrását felkeresni és elhárítani ügyekez-nénk; sőt inkább Isten kegyelmébe ajánlván magunkat, gyáva megadással elviseljük az úgynevezett „elkerülhetlent“, mi-nek fejében lehető jólétünk s boldogságunk bizonyos részét már előre le is számítjuk.

Ilyetén elmékedések keletkeznek bennünk véletlenül, ha drága hazánk mezőgazdaságát, különösen pedig ennek alapját, az állattenyésztést szemügyre vesszük; mert itt is találkozunk oly viszonyokkal, melyek az állattenyésztés tekintetében minket legkevésbé sem nyugtatnak meg, s még sem teszünk semmit e szomorú állapotnak minél előbbi orvoslására.

Népünk legnagyobb része megfoghatlan közönyösséggel viseli az isteni gondviseléstől rámért balsorsot, s keleti fatalismusában tétlenül nézi végpusztulását; míg mások megint ama régi hírben lelnek némi vigasztalást, hogy Magyarország a földművelés és marhatenyésztés tekintetében, mindig gazdagon megáldott ország volt, s azt jelenleg is tényként elfogadják, jóllehet saját háztartásában csaknem mindenki ellenkezőjét érzi ezen dicsőített dúsgazdagságnak.

Bizonyos tekintetben honunk meg is érdemlé ugyan, hogy „állattenyésztő“ országnak neveztessek, s e tulajdonságot — a szó általános értelmében — most sem lehet tőle elvitatni; mert valóban a gazdasághoz szükségelt állatok minden nemeit tenyésztí. — De ha az „állattenyésztő“ előnevet a szó szorosabb értelmében vesszük, akkor azzal azt akarjuk mondani, hogy az ilyen ország az állattenyésztésben a tökélynek bizonyos fokát érte el, mely ötet e tekintetben sok más országtól megkülönbözteti s egyszersmind azok fölött kiténteti.

Valjon pedig mily rangot foglal el honunk az állattenyésztő országok között? Azt a következő sorokban bővebben akarom fejtegetni.

A termelés minden neménél azon kérdés merül fel: először, hogy *mennyi*, másodsor *minő* termékek szolgáltatnak? minélfogva az állattenyésztésre nézve is e két kérdést kell fejtegetnünk; s mivel honunk jólétének majdnem egyedüli kútforrását a földművelés s annak alapja az állattenyésztés képezi, e szerint ki kell mutatnunk, hogy állattenyésztésünk mennyiben felel meg a nemzetgazdászati kívánalmainak?

Állattenyésztésünk mennyiségre nézve.

Ha állattenyésztésünk mennyiségbeli eredményét csak önmagában vesszük, s minden összehasonlítás nélkül a voltaképi létszámot jegyezzük fel: akkor bizony igen nevezetes összeget fogunk kimutathatni, kivált ha e kimutatás alapjául az 1857. évben foganatosított számlálást vesszük, mely idő óta pedig a négy év folytán (1861-től 1865-ig) szakadatlanul s jelenleg újra dühöngő marhavész, s az 1863 s 1866. évbéli inség a mindennemű háziállatok létszámát tetemesen leszállította.

Az 1857-ik évi kimutatás szerint volt :

ló	1,673,333	db.
őszvér	1,266	„
szamár	25,998	„
szarvasmarha . . .	3,876,870	„
juh	8,892,176	„
kecske	760,835	„
sertés	3,128,611	„
Összesen	<u>18,359,089</u>	db.

A „mennyiség“ kérdésénél pedig nem egyedül s nem annyira a termelés voltaképi sokasága, mint egyszersmind, s leginkább a termelt tárgy, s az arra fordított költség (munka, eszköz stb.) közti arány jö tekintetbe; az állattenyésztésnél tehát mindenekelőtt a létszám nagysága s azon térnagyság (Flächen-Raum) közti arány veendő fel, mely térségen a marha tenyésztetik és eltartatik.

Azon térnagyság, melyben a fenn kimutatott marhaszám tenyésztetik honunkban (a hova a Bánsághoz tartozó katonai határörvidék is betudatott), 3888 □ mértföldet teszen, e szerint 1 □ mértföldre esik :

ló	430 ⁵ / ₁₈	db,
őszvér	10 ¹⁰ / _„	„
szamár	6 ¹⁰ / _„	„
szarvasmarha . . .	997 ² / _„	„
juh	2287 ¹ / _„	„
kecske	41 ² / _„	„
sertés	804 ² / _„	„
Összesen	<u>4566¹/_„</u>	db.

Hogy most már kipuhathatassuk, vajjon Magyarhon az állattenyésztéssel foglalkozó országok között milyen rangot foglal el, a most előadott számokat más országokéival össze kell hasonlitanunk; mi végett pedig nem talán Angolországot — mint az állattenyésztés előképét — vesszük fel, hanem egyedül csak az osztrák birodalom más országaira hivatkozunk, melyek pedig e tekintetben nem igen nagy hírnévnek örvendnek.

Magyarországban még legelőnyösb számviszonyt tüntet ki a ló és juh-mennyiség.

Lovakban felül halad bennünket :

A keleti Gácsország, mely 450 db, s a nyugati Gácsország, mely 448 db lovat tart 1 □ mértföldön.

A juhok tekintetében Magyarország elsőseget enged Dalmátországnak, mely 3669 darab, s a tengermelléknek, mely 2523 darab juhot számlál 1 □ mértföldön; a többit pedig mind, s közülök néhányat jelentékenyen fölülhaladja.

Legkedvezőtlenebb arány tűnik elő nálunk a szarvasmarhában, mely tekintetben Magyarország csupán Tyrolt, Dalmátországot s a Tengermelléket múlja fölül, míg a többi országok által tetemesen háttérbe szorítottak; így pl.

Felső-Ausztria	2340 dbot
nyug. Gácsország	2231 „
Silézia	2154 „
Csehország	2033 „
Alsó-Ausztria	1535 „
Salzburg	1504 „

tenyészt 1 □ mföldön.

A szarvasmarháénál alig valamivel kedvezőbb a sertés-tenyésztés, mivel honunkat e tekintetben sok más ország fölülmulja, u. is : míg nálunk 1 □ mértföldre esik 804 db.

Horvát és Tótország	1320 dbot.
Morvaország	845 „
Silézia	908 „
Alsó } Ausztria	1163 „
Felső } Ausztria	1290 „
Stajerország	1399 „

mutat fel.

Ezen térmértékre nézve már magában véve is kedvezőtlen számviszony, még kedvezőtlenebb jelentőségűvé válik, ha Magyarországnak földminőségét s kedvező éghajlati viszonyait vesszük tekintetbe, hol mindennemű gazdasági állatok tenyésztéséről már maga a természet anyailag gondoskodott, míg más országokban csak egyes állatfajok örvendhetnek e kedvezménynek.

A térnagyságon, s földminőségen kívül, még egy másik fontos mozzanat van a marhaszám arányosságának megítélésére, s ez a népesség.

Minél számosabb ugyanis a népesség, annál nagyobb földterület igényeltetik, mely az embereknek hajlékot adjon, táplálékot nyújtson, a közlekedést fentartsa stb. Magyarországot tekintetben az állattenyésztésre nézve igen kedvező helyzetben van, miután a népesség, — igen kevés vidék kivételével — egyáltalában nem igen tömött, s ennél fogva mind a földből, mind a termékekből nevezetes mennyiség marad, nagyszámu marhának tenyésztésére s kellő eltartására.

Sokan hajlandók, valamely országnak marhabeli gazdagságát a kivitel nagyságából megítélni, s meglehet, hogy épen e körülmény — miszerint ugyancsak magyar vágómarha a külföldön is ösmeretes, — volt irányadó Magyarhon marhabeli gazdagságának becslésénél, azok előtt, kik nem tudják, hogy mennyit fogyasztunk például a moldvai és oláh szarvasmarhából mészárszékeinkben, s mennyit veszünk Stajer s más országokból tejelésre s más gazdasági czélok elérésére.

Ez azonban téves eljárás, ha a *belfogyasztást* nem vesszük számításba, mert e szerint például Angolországot a marhaszegény országok közé kellene számítanunk, mivel legdúsabb s legkitünőbb marhatenyésztése mellett is igen keveset szállít külföldre, kivált az élelmezésre fordítható állatfajokból.

Bármi szempontból tekintsük tehát a dolgot, mindig azon eredményre jutunk, hogy Magyarhonunk, a gazdag állattenyésztésre megkivántató minden feltételek mellett e tekintetben mégis igen hátra van.

Állattenyésztésünk minőségre nézve.

De nézzük most a honunkban tenyésztett állatok minőségét, s kutassuk, vajjon ez megfelel-e, és mennyiben az észszerü tenyésztés követelményeinek?

Az állattenyésztő országok közt csak azok játszanak valóban kitünő szerepet, s egyedül azok érdemlik meg az „*állattenyésztő*“ országok előnevét, melyek vagy jeles *eredeti*, (akár bel- akár külföldi) állatfajok tenyésztése, vagy bizonyos állatfajok rendszeres nemesítése s javítása körül magukat akép tüntetik ki, hogy nemesak a *belföldi mezei gazdaszat, ipar, közlekedés, sőt a fényűzés minden kívánalmainak e tekin-*

tetben tökéletesen megfelelni, hanem a külföldnek ily állatfajok utáni kérdezősködését is eléldézni, kielégíteni, s fentartani képesek.

Mennyiben képes honunk az észszerű állattenyésztés most elősorolt igényeinek megfelelni, legjobban kipuhathatjuk, hogy ha az egyes állatnemek minőségét vizsgálván e tekintetben az eredményt kimutatjuk.

Vegyük a *lovakat*. Az egykor világhírű magyar lófaj ma már csak nevérol ismeretes; mert az, a mit jelenleg azon eredeti lófajhoz számítunk s az úgynevezett magyar fajukban felmutathatunk, az lehetlen, hogy a lótenyésztés példányául tekintessék, miután sem a belföldi szükségletnek nem felel meg, sem pedig a külföldnek figyelmét felébreszteni nem képes.

A mi egyébiránt eredeti idegen lófajok egymásközti (tisztá) tenyésztését, vagy lovainknak azok általi nemesítését illeti, nem lehet ugyan tagadnunk, hogy e tekintetben itt-ott dicséretes iparkodás fejtetett ki, s jelenleg is észrevehető; de ezen kísérletek sokkal kisebb magán körökre szorítkoztak, semhogy képesek lehettek volna lótenyésztésünkre általában nevezetes befolyást gyakorolni; s ezen keveseknek is ritkán sikerült olyasmit eredményezni, mi az *állandóság* azon fokára jutott volna, hogy az *önállóságra* igényt támaszthasson. Lovaink minőségének elégtelenségét, különösen pedig a gazdaság és iparcéloknek megfelelő — országos — lófajnak hiányát legjobban tanúsítja azon mindennapi tapasztalás, miszerint szüntelenül, s a külföld minden részeiről hozatunk lovakat, hogy általok részint egyenesen a munkához való szükségletet kielégítsük, részint a már meglevőket javítsuk, vagy a már nemesítettek az elkorcsosodástól (visszafajulástól) megóvjuk.

Még kevésbbé elégedhetünk meg lótenyésztésünk eredményeivel, ha tekintetbe vesszük azon roppant pénzösszeget, melyek évenként az álladalmi ménesek s kincstári hágómének fentartására fordítanak; nem is számítva ide, a ménesektől elfoglalt földterületek értékét, melyek együttvéve egy kis fejedelemséget képeznének.

A mi a *szarvasmarhát* illeti, ebben hazánk egy oly faj-

jal bir, mely a benne egyesült tulajdonságoknál fogva minden, a szarvasmarhától csak kitelhető követelésnek tökéletesen megfelel.

Hogy e marhafajt illőképen méltathassuk, szemünk előtt kell tartanunk, hogy hazánk majdnem kizárólag földművelő ország, s alig fogna találkozni egy szarvasmarhafaj, mely a gazdaság szükségletei- s igényeinek minden tekintetben úgy lenne képes megfelelni, mint a mi szarvasmarha-fajunk.

Az aránylagos karcsu testalkat, az inak s izmok feszesége, a végtagok magassága, s a mellkashoz képest nem igen nagy hasa mellett, a magyar szarvasmarha az igavonásra alkalmasabb, mint bármely más faj : mivel a mozgásban páratlan kitartása mellett, még meglehetősen könnyűséggel és gyorsasággal is bir.

Neveltetési módjánál fogva az időjárásnak minden változásaihoz szokva, bármely fajnál tovább ellenáll a káros betegítő befolyásoknak, s a betegségekből könnyebben gyógyul ki. Aránylag nagy nélkülözéseket képes elviselni, s azért is felényi jó ápolás mellett, minden mesterkélés nélkül, igen jól tenyészik, s még oly takarmánnyal is élél, mely mellett más marhafajok éhen maradnának s tönkre mennének ; ez pedig oly tulajdonság, mely magában véve elég, ezen faj élénk emésztésének s az innét következő nagy hizékonyságának bebizonyítására, hogy ha a mindennapi tapasztalás a magyar szarvasmarhának e tulajdonságát már amúgy is minden kétségen kívül nem helyezte volna.

A mi a tejelést illeti, igen sokan hajlandók ezen tulajdonságot a magyar szarvasmarhától kereken elvitatni, holott pedig mások az ellenkezőt állítják, tapasztalásból meritett, megdönthetlen bizonyítékokra hivatkozva.

A helyett, hogy az egyik vagy másik állítást akarnám helyeselni vagy czáfolni, csak azt hozom fel : hogy a szarvasmarha mint ilyen, már szervezeténél fogva *anyagtermelésre* van hivatva ; de hogy a *termelés melyik neme legyen túlnyomó* az egyiknél vagy másíknál, nem annyira a természetnek, mint inkább a mesterségnek dolga, mely bizonyos gazdasági czél elérésére az anyagtermelésnek egyik vagy másik ágát inkább műveli, az arra való szerveket élénkebb működésre serkenti,

s így az állat egész életfolyamának bizonyos irányt ad. S így például a sovány takarmányon elődő, semmi ápolásban nem részesülő, rendetlenül fejt svajcezi tehén szintűgy elveszti tejét vagy legalább rossz fejős tehén léssen, míg megfordítva egy magyar fajú üsző borjú, hollandi legelőn s bő takarmány mellett felnevelve, mint tehén meglehetősen mennyiségű tejet fog adni, s a tőle származó folytonosan így nevelt nemzedék talán bármely svajcezi tehénnel kiállandja a versenyt.

De különben is honunkban nem igen érezzük nagy szükségét a bőven tejelő teheneknek, minthogy háztartásunknál zsiradék gyanánt leginkább a disznózsir használtatik, míg nyugati szomszédjainknál e tekintetben a vaj játszsza a főszerepet.

Nálunk legfeljebb Buda-Pest s még néhány város tejés irósvaj szükségletének fedezéséről van szó; mely cél elérésére az ilyen városok legközelebbi környéke oly fajú tehenekkel látja el magát, melyek híg s azért is bő teje jobban fizeti az arra fordított költségeket, mint a magyar fejős marhafajé, de csakis addig, valámig a nálunk majdnem szakadatlanul uralkodó s Pest városából alig kiirtható marhavész az ilyen idegen marhát meg nem támadja, mely esetben aztán e pusztító vész csak azon darabokat kiméli, melyek beteges állapotukban a mészárszékbe menekültek.

Míg tehát jelen viszonyainknál egyáltalán nincs szükségünk a mi szarvasmarha-fajunk csekély tejelése felett szomorkodnunk, addig lehetetlen észre nem vennünk, hogy az igás-marhák- s göbolyókbeli szükséglet napról napra érezhetőbbé válik; és pedig nemcsak honunkban, hol a szüntelenül terjedő földművelés folyvást nagyobb meg nagyobb igavonó erőt igényel, hanem külföldön is, hol a szarvasmarhával munkálás nemcsak mindinkább divatba jő, hanem ezen felül még némely iparágak hulladékai is, a marhák felhizlalása által értékesíttetnek, s hol tehát mind e célokra igen alkalmas marhafajunk megvételére utalva vannak.

Ámbár marhatenyésztésünk az utolsó évtizedekben minőségre nézve nemcsak nem haladt, hanem inkább elsilányodott; mégis szarvasmarháinkban — a mint az előbbiekből kitetszik — olyan állatfajjal birunk, mely mind gazdasági,

mind iparczélokra alkalmas lévén, biztos és nyereséges ke-
lendőségre számolhatna; de fájdalom! e nagybecsü marhafaj-
nak létszáma, az alább fejtegetendő okoknál fogva, napról
napra annyira fogy, hogy saját szükségletünket is alig vagyunk
képesek fedezni.

Átmenvén most a *juhokra*, ezen a gazdaságra nézve a
legnagyobb értékü állatnemre, büszkén állíthatjuk, hogy az
állattenyésztés ezen ágában többet s jobbat tudunk felmutatni,
mint a többi állatnemekében. A legelők nagy kiterjedése — a
földnek különemüisége — s a gazdálkodási módnak sokféle-
ségénél fogva, országunk a juhtenyésztés diszlésére megkiván-
tató mindenféle kellékeknek annyira megfelel, hogy a legkü-
lönfélébb juhajok a nekik szükséges életfeltételeket elegendő
mennyiségben és kellő minőségben találhatják.

A mi a belföldi nagy testü s durva gyapjas juh fajunkat
illeti, ez bizonyára a leghasznosabb gazdasági állatok közé
számítandó; kivált ha ezen fajnak jó ízü húsát s nagy hizó
képességét összehasonlítjuk azon csekély igényekkel, melye-
ket e juh faj szállási, ápolási s ételmezési tekintetben támaszt.

Mily becses anyagot szolgáltat azonkívül e juh faj bun-
dákra, pokróczokra s más efféle készítményekre, s e cikkek
a kereskedésben mennyire vannak képviselve, az sokkal ismeretesebb dolog, sem hogy szükséges volna azt közelebbről
fejtegetni.

Hogy ezen juh faj valódi magyar juh fajnak tekintendő,
bebizonyítja annak rendkívül jó diszlése, s egészségének za-
vartalan állapota oly vidéken s oly viszonyok között is, hol a
finom gyapjas, idegen juh faj talán már második vagy harma-
dik nemzedékben tetemesen elnyomorodott, vagy ki is veszett
volna. — Valóban alig megfogható, vajjon e juh faj miért mélt-
tatik oly csekély figyelemre. Nem volna-e sokkal jobb, ala-
csony fekvésü, vizenyős s durva füves réteken s legelőkön,
ezen, e helyre alkalmas juh fajt tenyészteni s szaporítani, mint
az egészen más életfeltételeket igénylő, idegen finom gyapjas
juhokkal költséges és hiába való kísérleteket tenni?

Az idegen juhajok közül a *merino-juh* nálunk már any-
nyira honossá lett, hogy most már kellő bánásmód mellett —
eredeti hazájának nincs többé hijával.

Állattenyésztésünk ezen ágának a külföldi versenyzéstől nincs mit tartania, s habár az utóbb lefolyt időben a juhszám valamivel kevesbedett is, s ámbár a fogyatkozás nagyrészt a legfinomabb gyapju rovására irható; ez mégsem annyira a juhtenyésztés elhanyagolásának, s a nemes juh-fajok innen származó elfajulásának, mint inkább ama politikai, gazdasági s kereskedelmi viszonyainknak tulajdonítható, melyeket állattenyésztésünk hátrányainak tárgyalása alkalomával bővebben fogunk fejtegetni.

A *sertések* tenyésztése mily csekély haladást tön nálunk, leginkább abból tűnik ki, hogy ezen állatfajnak aránylag nem igen nagy bősége mellett, még rendkívül kevés gazdaság foglalkozik ezen értékes czikk *észszerű* termelésével. Ámbár az állattenyésztésnek ezen, magában véve fontos, s a kereskedelemre nézve oly kelendő ága, igen csekély figyelemre méltatik, mégis a sertésnek oly fajait vagyunk képesek felmutatni, melyek a testsúly, hizékonyosság s szaporaság tekintetében támadható kivánalmaknak nagy mértékben képesek megfelelni, bizonyoságául annak, hogy az állattenyésztés e nemében csekély fáradsággal s szorgalommal annyit lehetne tenni, hogy saját szükségletünk kielégítése után még sokat átadhatnánk a kereskedelemnek, s a minőség tekintetében a külföld versenyzésétől semmikép sem kellene visszariadnunk.

Állattenyésztésünk állapotának a fentebbiek szerénti rövid vázlatából mind a mennyiség, mind a minőségre nézve, elvitázhatlanul az következik: hogy földi s légköri kedvező viszonyaink mellett, a mennyiség sokkal nagyobb, s a minőség — csekély kivétellel — sokkal jobb lehetne, mint a mennyit s minőt mi felmutatni képesek vagyunk.

Az állattenyésztésben elmaradásunk okai.

Az állattenyésztésben tetemes elmaradásunk okainak kutatásánál ovakodnunk kell ama egyoldaluságtól, melybe tisztelt nyugati tőzsomszédjaink, s más idegen, tőlünk még messzebb lakó népek esnek, valahányszor alkalmuk van, hazánk anyagi és szellemi viszonyairól elmélkedni s ítélni. Szerintök t. i. honunk anyagi és szellemi elmaradása egyedül a

magyar nemzetnek a polgárosodás és a jólét iránti *egykedvűségében* s az innen származó tétlenségben — ne mondjuk hanyagságban — keresendő, a mi nem áll.

De óvakodnunk kell másrészt ama szélsőségtől is, mely szerint hajlandók vagyunk elmaradásunk minden okát édes minmagunkról elhárítani, s mindent a mi mostoha politikai, társadalmi s egyéb kedvezőtlen viszonyainkra tolni.

Ha e dologban igazságosan akarunk eljárni, akkor a gazdaságunk, különösen pedig marhatenyésztésünk felvirágozása ellenébe gördülő okok felkeresésénél egyáltalában nem szabad a jelenre szoritkoznunk, hanem okvetlenül szükséges, hogy figyelmünket már a sokkal korábban fennforgott körülményekre kiterjesszük.

Anyagi elmaradásunk fő oka volt országunk hajdani politikai, nemzetközi, birtoki s kereskedelmi állása, s ezen viszonyoknak rögtöni felforgatása.

Az 1847/8-ki országgyűlésen sírba dőlt urbériség uralkodása alatt — kevés kivétellel — az egész szántóföld a közmunkával (Robottal) tartozó jobbágyok által műveltetett, s az egész gazdaságot e szerint a szántás-vetéstől kezdve egész a gabona eladásáig a nép vitte, a mint épen tudta vagy akarta.

Az ingyen munka a földet ugyan nem igen tette termékenynyé, de az allodiális földekről mégis annyi jövedelmük volt az akkori földesuraknak, — minden fáradság s minden üzleti erő s tőke nélkül — hogy a tizedet hozzá számítván, mindenkinek elég lehetett, s elég is volt saját szükségletei fedezésére, és pedig annyival inkább, mivel az eredményezett jövedelemben senkivel sem osztozkodott. Keveseket kivéve, kik nagyobb kényelem s fényűzésben letek élvet, vagy kincsgyűjtésben s vagyongyarapításban gyönyörködtek, az akkori viszonyok senkit sem kényszerítettek arra, hogy többet teremtsen ki földjéből, mint a mennyit az a robotköteles jobbágnak sékélyen szántó ekéje után, úgy szólván önmagától adott; mivel az akkori szerény háztartásnál a kevés családi szükséglet kielégítése után, még társas multságokra is maradhatott.

A ki akkori kereskedelmi viszonyaink miben voltát ismeri, nem fog csodálkozni rajta, hogy a földművelést nem igen karolták fel, hiszen a belországi szükségek fedezése után

maradott gabonaneműeket eladni, néha a lehetetlenségek közé tartozott, a miről az akkori gabonaárak eléggé tanuskodnak.

Csak fokozott szükségek fokozzák a tetterőt is, a kereset bármely terén; s míg azok csekélyek és — a mint láttuk — könnyen ki is elégíthetők valának, elesett minden ok a földtermények hiába való szaporítására.

Ezen állapotot csak az keresztelheti gazdasági elhanyagolásnak, ki — valamely nemzetnek viszonyait nem ismerván, — a nemzeti vagyonosságot s jólétet egyedül a termelés bőségében keresi, s meg nem gondolja, hogy annak értékesítése is megkívántatik, mielőtt azt a „vagyon“ rovatába beiktathatjuk.

A mi némelyek előtt hanyagságnak tetszett, eredménye volt az akkori időben elháríthatlan akadályoknak, melyek némi ellensúlyozására s az országnak a végpusztulástól megmentésére, szükséges volt a földet másra, nem csupán gabona-termelésre kihasználni, s ez meg is történt a marhatermesztés felkarolása által.

Már azon körülmény, hogy a földet tulajdonkép s majdnem kizárólag, csakis a pór nép művelte, úgy hozta magával, hogy a földesúr is valamivel akarván foglalkozni, a sok parlagon fekvő földek, bőven termő rétek, s messze terjedő legelőknek hasznosítását vette szemügyre, mely cél természetesen egyedül az állattenyésztés által vala elérhető.

Ezen kellemetes, mert igen kevés fáradsággal járó foglalkozás, kedves időtöltés mellett, nemcsak szép hasznot is hajtott, hanem még némi ösztönzésül is szolgált a marhatermesztésben haladásra, s oly számos családnak e részben megállapított hagyományos hırnevének fentartására.

S innét van, hogy az akkori idők az állattenyésztés egyes ágaiban sokkal jobbat mutathattak fel, mint a jelen.

Ezzel nem akarom állítani, hogy az akkoriban itt-ott mutatkozott kedvező eredményt a mostaninál okszerűbb bánásnak lehetne tulajdonítani; korántsem, — hanem a nagyterjedelmű legelőkön bőven tartott, s majdnem ingyen nevelt marhának időelőtti eladására nem kényszerített földesúrnak tehetségében állott a sok marha közt válogatni, s csak a javát tovább tenyészteni.

Ezen szép, úgy szólván önmagukból lett s messzire terjedő mezőkön s parlagon fekvő földeken legelésző nyájak, az ily körülmények mellett, igen szép tartalékvagyonul valának tekinthetők.

A földesúr s jobbágya között volt patriarchalis viszonynál fogva, a marhatenyésztésben elért jó eredmény, a jobbágyok marháira is kiterjedt, s innét van, hogy valamely vidék szarvasmarhája az urasági gulyának, lovai pedig az uradalmi ménesnek jellegét viselik magukon.

Mindezen, a marhatenyésztésre oly kedvező körülményeknek — politikai állásunk véletlen megváltoztatása következtében — rögtöni megszűntét, a birtoki s gazdasági viszonyoknak tökéletes és váratlan felforgatása követé; s a mi ezelőtt úgy szólván nemes szenvedély és kedves foglalkozás volt, az most elkerülhetlen szükséggé sőt életfeltétellé vált; csak azon jelentékeny különbséggel: hogy azt, a mi az előtt halasztást szenvedett, most rögtön kellett volna elérni, s a mi az előtt feleslegként tekintetett, az most elegendő sem volt a kezdésre, nem is említvén, hogy sok gazdaságnál még e kevés is hiányzott.

A mi a szép gulyákból a járomba rögtön alkalmazható nem volt, annak el kellett adatnia, hogy annak árán ekék, szekerek s más gazdasági eszközök szereztessenek; így kelle sok ménesnek elvesztegettetnie, hogy a birtokos a költség-tartástól megszabaduljon, s az elhalaszthatlan földmunkára barmokat vásárolhasson; így kellett idő előtt a juhok sok ezrének mézsárszékbe vándorolnia, hogy árából a nélkülözhetlen marhának takarmány vétethessék. Egy szóval a kedvtől-tésből való marhatenyésztés megszűnt, míg a magnak maradt kevés ivadéknak nagy nehézségekkel kelle megküzdnie, hogy a végenyészettől megmentessék.

Az imént érintett súlyos körülményeken kívül még egy új s pedig igen nyomatékos ok keletkezett állattenyésztésünk mennyiség- s minőségbeli hátráltatására, és pedig: *a birtokoknak tagosítása s elkülönítése, s a közlegelőknek innen következő szétdarabolása s nagyrésztben megszűntetése*, — mielőtt még a gazdák az új gazdasági viszonyoknak megfelelő tenyésztési mód-ról, azaz istállózásról legkevesebbé is gondoskodhattak volna.

Elteltekintve attól, hogy honunk égalji s földi minősége nagyrészt nem alkalmas a mesterséges takarmányneműek (lóhere, répa, stb.) biztos termelésére, így tehát nem könnyen alkalmas az istállózásnak sikeres művelésére, még azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a gazdák, a régi viszonyok hájtörése után fenyegető végpusztulás elkerülésére s az eddig ismeretlen teher, t. i. az adó elviselésére, kénytelenek valának hozzá fogni a gazdászati azon ágához, melynek gyümölcse a legrövidebb idő alatt lön értékesíthető, vagy más szavakkal: a gazdák kénytelenek voltak mindenek előtt földjeiket művelni, s a csak idővel gyümölcsöző állattenyésztést jobb időkre halasztani.

Az ohajtott jobb idők pedig erre nézve mostanáig nem igen érkeztek el; mert a takarmánynak több években hiánya, a gabonának szűk termései mellett még kevéssel ezelőttig csekély ára; a szeszégetésnek az elviselhetlen adó miatti — majdnem tökéletes megszüntetése; a cukorgyáraknak az adó, a vám, s egyéb kereskedelmi viszonyainknál fogva, egymásutáni bukása: mind oly körülmények, a melyek közt sok marhát nevelni vagy hizlalni teljes lehetetlenség.

Ezen állításom valóban szomorú igaz voltát elvitázhatlanul bizonyítja azon mindennapi tapasztalás, miszerint nemcsak vidéken, a mi különben is gyakran megtörtént vala, de városok, sőt fővárosunk mészárszékeiben is nagy számu egykét és három éves marhát vágnak le; a mi valóban meg nem történnék, ha a pénz és takarmány szűke a marhatulajdonosokat nem kényszerítené oly fiatal marhának potom áron eladására, s ez által az egész marhának máris az ivadékban gyökeres kiirtására.

Alig található nemzet széles e világon, mely miként a miénk, ily rövid időközben a megfulladásig nagy bőségből az inség legvégső határáig jutott volna! A mit még két évtized előtt nem is méltattunk figyelemre, mert annak nem értékesíthetése zavarba hozott, azt most kellő mennyiségben előteremteni nem vagyunk képesek, s a jövedelem elégtelensége miatt már a tökét — és pedig nagyban — megszegtük.

Hogy politikai és gazdasági viszonyaink oly rögtöni s gyökeres felforgatása közt, a földművelés folytatására nélkü-

lözhetlen erőttől s eszközöktől megfosztottan, pénz és hitel nélkül, a magyarhoni mezőgazdaság még eddigelé egészen tönkre nem jutott: ez valóban rendkívüli szívósságunk- s életrevalóságunkra mutat s remélteti velünk, hogy a mély sebek, melyek az egész gazdaságot, különösen pedig az állattenyésztést érték, nem halálosak, s ismét be fognak hegedni egész gazdaszatunk újjáalakítása s megszilárdítása által, a mihez mindenek előtt *idő és pénz* és e két tényezőnek czélszerű alkalmazására kellő *ész* igényeltetik.

Elég legyen az állattenyésztésben való elmaradásunk sorshozta okairól ennyi: vizsgáljuk most azokat is, melyek az állami s társadalmi viszonyoktól függetlenül, úgy hajdan, mint jelenleg is, állattenyésztésünket károsítják. Ide számítjuk:

Ama számtalan káros befolyásokat, melyek házi állatainkra közvetlenül s közvetve hatván, részint a tenyésztők önhibái, részint legyőzhetlen körülmények miatt állatbetegségeket idéznek elő; melyeknek azután majd egyes állatok, majd egész nyájuk áldozatul esnek s annak következtében a gazdának nem ritkán sok évi fáradalmai s költségei egyszerre megsemmisülnek, s a legvérmesebb remények, úgy mint a legjózanabb kiszámítások tökéletesen meghiúsúlnak.

Ezen csapások okai nagyon is különböznek az előbbiektől; mert, míg ezek (politikai s más átalakulási viszonyok) eltávolítása vagy csak mérséklése is mi tőlünk nem függ; a betegségek uralkodásából eredő károkat vagy tökéletesen elháríthatjuk, vagy legalább nagyobb részt kikerülhetjük.

De fájdalom! alsóbb osztályu gazdáink előtt még mindig a sors vagy inkább a jó Isten az, a ki betegségekkel látogat meg és ostoroz, s onnan is van, hogy a köznép marháját merőben isteni gondviselésre bizván, annak ápolását feleslegesnek tartja. Innen azután az állatoknak a szükentartás, hanyag ápolás, roszt és tisztátalan elhelyezés és kora alkalmazás következtében elsatnyulása, s elnyomorodása; innen a tetveség, a rüh, az ótvar s a takony támadása s elterjedése; s innen azon roppant veszteség lovakban, szarvasmarhákban, juhok- és disznókban, mely — minden túlzás nélkül legyen mondva — nálunk minden évben többre megy, mint némely ország állatainak összes létszáma.

A gondatlanság okozta roppant veszteségeket még tetemesen szaporítják ama csapások, melyektől marháinkat megóvni igen nehéz, de néha teljességgel lehetetlen is.

Ide értem mindazon betegségeket, melyeknek *eléidézõ okai a légkörnek és a földnek bizonyos (gerjes, miasmaticus) minőségében s annak az állatokra való káros befolyásában* keresendők.

A nyavalyák ezen neme már azért is veszélyes, mivel az eléidézõ oknak (gerjnek) nagy kiterjedésben hatása egyszerre igen számos állatot támad meg, a mit is aztán *járványnak* vagy *járványos betegségnek* nevezünk.

Legpusztítóbb járványok pedig azok, melyeknek lefolyása közben egy bizonyos termény fejlődik ki, mely más, iránta fogékony állatokra átültetvén, ugyanazon kórt hozza létre, s e kóros termény a ragály (contagium.)

Ezen ragályos betegségek vagy nálunk fejlődnek ki eredetileg, vagy pedig idegen országokból kerülnek hozzánk, mely utóbbiak annál pusztítóbban lépnek fel.

Azelsökhöz, azaz honunkban is eredetileg támadó ragály-járványokhoz számítjuk: *a lépfenét (Anthrax), a rühöt, a taknyosságot, az ebdühöt, a juh-himlöt, a száj- és körömfájást* stb. az utóbbiakhoz, azaz idegen származásu ragály-járványokhoz tartozik *a keleti marhavész*, mely maga egyedül nagyobb pusztításokat visz végbe, mint a többi járvány mindösszesen.

Ezen betegség, mely közönségesen — jóllehet hibásan — *száznévtű aszálynak* (Rinderpest, Löserdürre) is nevezetik, a mint azt százados tapasztalások bizonyítják, nálunk *eredetileg soha sem keletkezik*, hanem mindig Oroszországból, Moldva és Oláhországon keresztül hozatik Erdélybe és Magyarországba, valamint Bukovinán s Galiczián keresztül az osztrák birodalom északi tartományaiba, honnan aztán mindinkább nyugat felé terjedvén, néha egész Európán keresztül dühöng, a mint jelenleg Angolországban is pusztít; ezen borzasztó betegség, mondom, melynek lefolyása többnyire kedvezőtlen s kimenetele halálos, nemcsak a legszükségesebb s legjelesebb tápszerünktől, a marhahústól foszt meg bennünket, hanem egész vidékek mezőgazdaságát is tönkre juttatja, midőn a földművelést lehetlenné teszi, s egész országok jólé-

tét annyival bizonyosabban aláássa, hogy ha — a mint a vész utolsó ízben uralkodása alkalmával nálunk is tapasztaltatott — a *kecskékre*, sőt még *juhokra is átszármasztván*, állattenyésztésünk fénypontját megtámadja, s mezőgazdaságunk szentélyét is berontja.

S mindez — ámbár a legvégső elszegényedésre már magában is elég — mégsem meríti ki a bajok számát, melyeket a marhavész vésteljes lépteivel hoz létre. Ugyanis e vész elnyomására oly rendszabályokat kell életbe léptetnünk, melyek a forgalmat s közlekedést gátolván, ez által a kereskedelmet szorítják, sőt néha egészen lehetlenné is teszik, midőn t. i. a be- és kiviteli tilalom nem csupán a szarvasmarhára s a tőle származó terményekre szorítkozik, hanem mindarra kiterjed, a mi a szarvasmarhával s hulladékaival közvetlen érintkezésbe jöhetett, minek következtében a határok tökéletes elzárolása (Grenzsperre) beállván, valódi kereskedelmi pangást hozhat létre.

Tudvalevő dolog, hogy nem régen Porosz-, Szász- és Bajor-, de még Csehország is akként zárkóztak el, hogy nemcsak szarvasmarháinkat s annak nyers termékeit, ú. m. bőrt, fagyút, szarvakat nem bocsátottak határaikon keresztül, hanem a juhokat, gyapjút, sőt a sertést is visszaútasították.

Ily körülmények közt tehát mivé legyen kereskedelmünk, mely a gabonán kívül — s ez sem kell mindig — amúgy is csak az elősorolt czikkekre szorítkozik? s ha nem ezekből, mi másból szivároгjon be hazánkba pénz?

Más felől az ezen irtóztató véstől megkímélt országok s tartományoktól még rossz néven sem vehetjük, ha ők ugyan ezen bajtól, mely minket tönkre tesz, magukat minden áron óvni törekszenek, mert még azzal sem vigasztalhatnók magunkat, hogy az ő szerencsétlenségük a mienket tette volna elviselhetőbbé.

E pusztító ragály-járvány rövid szünetek mellett — már 1828 óta dühöng honunkban, előbbi időkről nem is akarok említést tenni, és pedig innen kezdve 1842-ig szakadatlanul, továbbá ismét 1848-tól fogva 1856-ig; azután 1861. év óta majdnem 1865 végeig s végre 1866-ik évi július hótól mostanáig.

Hivatalos kútforrásokból merített adatok szerint csak 1849-től egész 1856-ig Magyarországon a marhavészben szenvedett marhából :

<i>Kigyógyult :</i>	<i>elhullott :</i>	<i>kiirtott :</i>	<i>összes veszteség :</i>
185,240.	161,557.	1591.	163,148.

1861-től 1865-ig :

76,603.	128,695.	8431.	137,126.
---------	----------	-------	----------

Összesen :

261,843.	290,252.	10,022.	300,274.
----------	----------	---------	----------

Ezen 12 vészes év alatt e szerint az *évenkénti* veszteség (megközelítőleg) tesz :

24,188 elveszett darab marha után
60 frtjával 1,451,280 frt.

835 lebunkózott db után, a haszon-
vehető részek levonása után 50 frttal 41,750 „

21987 felüdült darabnál a félértéki
veszteség 659,610 „

Minden 4-ik elveszett db = 6047

„ „ kiüdült „ = 5497

Összesen tehát 11544

db vemhes tehén lévén, épen annyi borju
elvetéltetett, darabját árilag számítva 10
frttal 115,440 „

Az összes évenkénti veszteség tehát
tesz 2,268,080 forintot,

úgy szólván kész pénzben, ide tehát még nem számítván a még sokkal nagyobb veszteségeket, melyek a vészben szenvedők gyógyítására, a vész terjedésének meggátlására fordított költségekben, a mezei munkák, a közlekedés s a kereskedésnek tetemes megakadályoztatásában, valamint a mennyiségileg megcsökkent s minőségileg silányult marhának hanyatló tenyésztésében, a gyanúba esett szarvasmarha árának s termékei értékének szembevető leszállításában kimutathatók; s ha maga a bécsi államgazdászati s kereskedelmi miniszterium évről évre csak 18,400 elhullott, s 700 lebunkózott darabból álló veszteség mellett az évenkénti összes kárt

5,000,000-ra becsülte, még pedig azon hozzátétellel : hogy ezen szám inkább alacsonyabban felvettnék mondható, világos, hogy nálunk az összes veszteség (24188 elhullott s 835 lebunkózott db) minden évben az amott kimutatott 5 milliónyi kárt jóval túl is haladja.

Miután pedig a marhavésznek 1828-tól 1842-ig tartó dühöngése által okozott veszteségek a fentebbi kimutatásba nincsenek befoglalva, ezek pedig szintén oly nagyok, vagy talán még nagyobbak is voltak; nyilván kitetszik, hogy a marhavész által előidézett kár immár legalább 130 millióra rúg, még nem is számítván ide a többi járványok (lépfene, taknyosság, rüh, himlő stb.) által szakadatlanul szenvedett veszteségeket, melyek évenként legalább is 1 millióra számíthatók.

Állattenyésztésünk sülyedésének s az innen származó bajoknak orvoslása.

Valóban itt az ideje, hogy ezen irtóztató veszteségeket szivünkre vegyük, s komolyan gondoskodjunk a felől, miként lehetne a bajokat orvosolni, s gazdaságunkat a különben kikerülhetlen romlástól megmenteni.

Valamely baj orvoslásánál az első és elkerülhetlen : az *előidéző oknak eltávolítása.*

A mint az előbbiekből tudjuk, marhatenyésztésünkben való elmaradásunknak okai keresendők :

1. *Politikai, birtoki és kereskedelmi viszonyainkban,* s 2. *Gazdasági állatainkat szüntelenül pusztító betegségekben.*

A mi az első pontban foglalt viszonyokat illeti, ezeknek mimódon eligazítása máshova tartozván, nem lehet jelen értekezésem tárgya.

Elég tér kell úgyis azon okoknak megvitatására, melyek a politikai, birtoklási s kereskedelmi viszonyoktól függetlenül, állattenyésztésünket s innen egész gazdaságunkat mindinkább csorbítják s vagyoni állásunkat napról-napra elviselhetlenebbé teszik.

Ide értvén a számtalan *állatkórokat*, tartsuk magunkat a különféle előidéző kóroknak már fentebb érintett osztályzásához, mely szerint a betegségek minden okai :

a) vagy az állatok tartásában, nevezetesen pedig azoknak etetésében, elhelyezésében, ápolásában s használatában, vagy pedig b) a tápnak s légkörnek bizonyos minőségében, vagy c) ragályos kórterményekben keresendők s találhatók.

Az első rendbeli okokat tökéletesen kikerülheti az állattenyésztő, ha mindenben az állattenyésztés szabályaihoz tartja magát; a második sorba tartozó káros befolyásokat a szakértő legalább annyiban teheti ártalmatlanokká, a mennyiben állatait azok ellen védi; a mi pedig a ragályokat illeti, ott már a közigazgatási közegek hozzá munkálása szükségeseltetik a ragály további terjedésének meggátlására s annak végképeni kiirtására.

Most pedig az a kérdés, vajon állattenyésztőink ismerik-e a tenyésztés alapszabályait? s vajon képesek-e a tájnak s a levegőnek káros befolyásait okilagos viszonyba hozni a tenyésztendő állatok természetével? Fájdalom! e fontos kérdésre csak határozott nemmel kell válaszolnunk, azon egyszerű, de igen fontos oknál fogva, mivel mind a tápneműeknek, mind a tájnak és légkörnek alapos ismerete a természet tudományokon alapszik, ezek pedig állattenyésztőink előtt — igen ritka kivétellel — mindeddig nem igen ismeretesek.

Hihetetlen s mégis igaz, hogy azok is, kik gyermekeségek korától kezdve a természet nagy műhelyében a földdel, növényekkel s állatokkal foglalkoznak, a természetet távolról sem ismerik, a mi fájdalom! legnagyobb mérvben honunkban is így van; jóllehet a természet terményei lételünk s jólétünknek majdnem egyedüli kútforrását képezik.

Vagy talán a természettudományok nálunk még ismeretlenek, s azoknak a földművelésre és iparra való fontos befolyása még titok előttünk?

Korántsem! s a mennyiben későbbben is fogtunk hozzá e tudományoknak ápolásához, annyival nagyobb szorgalmat fejtettünk ki az általános művelődés e terén, úgy, hogy jelenleg — a rendelkezésünkre álló tanerők s eszközökhöz képest — ha nem is diadalra, de legalább becsületes versenyre más nemzetek irányában készen állunk, valamint dicséretünkre való közelismerésre is bizton számíthatunk.

De a természettudományok életre (praxisra) való jótékony befolyásának valószínűségét gátolja mindenekelőtt a divatos tanítási rendszer, mely szerint ezen tudomány csak éppen *a tudomány kedvéért* adatik elő, legkisebb tekintettel sem lévén annak gyakorlati hasznosítására.

És pedig ezen meddő s legfeljebb idő- s kedvtöltésre való tanítása a természettudományoknak nemcsak gymnasiumokban, reáltanodákban s egyetemekben divatos; hanem oly intézetekbe is befészkelte magát, melyeknek czélja tisztán gyakorlati, s csak akkép elérhető, hogy ha az egész gyakorlat a természettudományoknak mintegy következetes kifolyása.

Ezen állításom igazolására vessünk egy pillanatot a gazdászati intézetekbe, s meg fogunk győződni, hogy a tanárok mindenféle szaktudósok, de alig találunk egy-két valódi gazdát közöttük. Mindegyik mester lehet saját tudományában, de egyetlen egy sem lesz képes elméleti tanait (ú. m. az állattant, a fűvészetet, a vegyészetet, a természettant stb.) az összes gazdászatra egyúttal alkalmazni is, s minden szavát tényekkel bebizonyítani s mintegy újjal mutatni egyes gyakorlati esetekre.

Onnan van aztán, hogy az oly intézetekből mindenféle szakkedvelő, de igen kevés valódi gazda kerül ki, s ezek közé csak olyanok számíthatók, kik az intézetbe lépésök előtt már évek hosszabb során nagyobb gazdaságokban, minden lehető szorgalommal, figyelemmel s törhetlen törekvéssel (gyakorlatilag) gazdálkodtak; mert csak ezek képesek az elméleti tanokat megérteni s értékesíteni, azaz: a gyakorlatban már észlelt számtalan eseményeket általános alapelvekből származtatni, s egész gyakorlati intézkedéseiket s a gazdaságban való eljárásukat jövőben is ezen alapelvekre építeni.

A mi az állattenyésztést illeti, igaz ugyan, hogy az arra vonatkozó tantárgyak mind, és pedig némely gazdászati intézetekben elég terjedelmesen is adatnak elő; hogy pedig mind amellett a gyakorlat terén az eredmény oly csekély, annak az oka nem a tudomány, hanem inkább a már érintett tanítási rendszer, valamint a taneszközök hiánya, vagy azoknak ferde alkalmazása is.

Az ide való taneszközök alatt pedig értem a különmemű gazdasági állatfajokat, melyek az illető tanintézetekben lennének tenyésztendőek; a mi pedig, fájdalom! igen kevés gazdasági tanintézetnél lévén található, a legjobb elméleti tanítás is csak puszta szó marad.

De vannak oly gazdasági intézetek is, melyek nagyobb gazdaságok közelében lévén, alkalmat nyernek ugyan az állattenyésztés szemlélésére, de korántsem az észszerű tenyésztés alapos megtanulására; mivel az illető jószágok igazgatója, eltekintve a határában levő tanintézet rendszereitől s a természettudományoknak állattenyésztésre való alkalmazásától is, saját elvei s ezen gazdaságoknak körülményei szerint vezeti az egész gazdálkodást, s vele a szükséges állatfajok tenyésztését is.

Ha most már ezek szerint a gazdasági intézetek nem igen sokat tudnak felmutatni az észszerű állattenyésztés ügyében, mit várhatunk tőlök a különféle állati betegségek megismerése s ezek okainak feltalálása, valamint az állattenyésztésnek főpontja, azaz: az állatoknak betegségektől megóvása tekintetében?

A gazdasági intézetekben tehát nem leljük azon szert, mely képes lenne napról-napra inkább súlyyodó állattenyésztésünket további veszélyektől megmenteni, s azt észszerű szabályok szerint megállapítva, idővel virágzóvá tenni.

Ezen megkívántató czél egyedül egy oly tudomány segítségével érhető el, melynek tárgyát a gazdasági állatok képezik, mind egészségi, mind kóros állapotban.

Ezen már a rómaiaknál „ars veterinaria“ név alatt ismeretes tudomány foglalja magában számos tapasztalatok útján nyert ama tanokat s alapelveket, melyek a gazdasági állatok egészségének fentartására, valamint az előforduló betegségeknek megismerésére s gyógyítására közvetlenül vagy közvetve vonatkoznak.

Ezen tudománynak mindeddig divatos elnevezése, „állatgyógyászat“ — a mint fogalmából látszik — nem helyes; mivel először nem mindennemű állatot értünk ide, hanem inkább csak a gazdaságiakat, avagy: a barmokat; s másodsor nemcsak a betegek gyógyításáról, hanem az egészség fentar-

tásáról is van szó, valahányszor ezen tudományt a gyakorlatban alkalmazzuk.

Az én fogalmam szerint ezen két főrésze oszló tudománynak magyar elnevezése lenne: „*barmászat*“, t. i. azon tudomány, mely barmok körüli foglalkozást jelent, legyenek azok *egészségesek* vagy *betegek*.

A *barmászat első része* foglalja ama tanokkal, melyek bennünket megismertetnek a gazdasági állatoknak test-szervezetével, az egyes szervek és egész szervrendszereknek működésével, a különféle állatoknak egymástól való eltéréseivel és az innen származó különféle rendeltetésökkel, nemkülönben tárgyalja a *barmászat ezen része* ama szabályokat is, melyek szerint képesek lehetünk az állatokat nemcsak természetzerű épségökben fentartani, hanem azokat a különféle gazdasági céloknak megfelelőleg átidomítani, s az e céloknak sikeres elérésére szükséges életfeltételek helyes kiszolgáltatása által az illető állatfajokat a lehető legnagyobb tökélyre hozni. Egyszóval: *a barmászat első része az állattenyésztésnek nélkülözhetlen alapja.*

A *barmászat második része* pedig tárgyalja a különféle betegségeknek mindennemű okait, azoknak az állati testre való kártékony behatásait, valamint az innen eredő különféle kórokat, azoknak orvoslását s az erre szükséges különnemű gyógyszereket és gyógyeszközöket.

Ime azon tudomány, melynek tanai alapján képesek volnánk állattenyésztésünk hanyatlásának minden okát eltávolítani vagy ártalmatlanokká tenni, a pusztító betegségek által okozott s fentebb kimutatott roppan vesztéseket megszüntetni, gazdaságunkat a különben kikerül hetlen romlástól megóvni, s egész hazánkat a legvégsőbb elszegényedéstől megmenteni.

A „*barmászat*“ e rövid vázlatából — gondolom — elég kitetszik annak nagy horderejű fontossága az összes gazdaságra; s ha valahol, úgy hazánkban, ezen tudomány nélkülözhetlenné vált, hogy így az észszerű gazdálkodás valahára megállapíttassék, és lételünk s jólétünk biztosíttassék.

Ezen állításnak kellő kiderítésére vizsgáljuk kissé helyzetünket.

A jelen korszak az anyagi érdekek korszaka, mely érdekek kielégítésében jelenleg mind az egyesek, mind egész nemzetek s államok mindenféle úton-módon fáradoznak. Ezen a politikainál is fontosabb kérdésnek szerencsés megoldása, — és pedig már a legközelebbi jövőben — elodázhatlan feladat.

Minthogy pedig az anyagi érdekek kielégítése egyedül anyagi szerekkel lehetséges, okvetlenül szükséges ismernünk a közszükségletek minden kútforrását, s értenünk ezen források fentartását és szaporítását, valamint az innen származó jövedelmek okszerű kezelését s közhasznu célokra való fordítását, vagy más szavakkal : *állam s nemzetgazdasági szempontból* kell kiindulnunk, társadalmi s vagyoni viszonyaink halaszthatlan átalakulásának megindítására és sikeres keresztül vitelére.

Valamint most már minden, csak valamivel nagyobb-szerű műnél s minden terjedtebb vállalatnál, az anyagi kifejlődésben villámsebességgel haladó korszaknak jelszava a munkának felosztása, úgy ez annál elengedhetlenebb feltételnek tekintendő az állam- s nemzetgazdaságnál is.

Az általános átalakulás művénél szintén a munkának helyes felosztásától függ azon eredmény, mely az egész emberi társadalomra, tehát az egyes nemzetekre is háramlik. A mely nemzet vagy állam az anyagi érdekek kiegyenlítésénél ezen óriási versenytől elmarad vagy szerepét elhibázza, az századokra sodortatik vissza anyagi s szellemi kifejlődésében ; s miután anyagi s szellemi szegénységénél fogva más nemzeteknek vagy államoknak rabszolgájává vált, mint életre nem való a világ szinpadáról végkép elenyészik.

E válságos helyzetben forog épen most a magyar nemzet is, e természetadta fontos szerepének helyes felfogásától függ szerencsés vagy szerencsétlen jövőnk, azaz : anyagi s szellemi haladásunk v. hátramaradásunk, más nemzetektől függetlenségünk, szabadságunk vagy rabszolgáságunk, hatalmunk, avagy enyészetünk is.

Az anyagi érdekeknek anyagi eszközök általi kielégítésében Magyarországnak osztályrészüln *a mezőgazdaság* jutott, — a szó legtágabb értelmében — mint az *államgazdasági*

ágak legfontosabbika. Hogy pedig a mezőgazdaság vagy földmívelés valóban az, ennek bővebb fejtegetését fölöslegesnek tartom; elég legyen annyi, hogy a földmívelés az, mely az államgazdaszat többi ágait, az ipart és kereskedést, lehetségessé teszi, midőn t. i. az iparos és kereskedő osztályoknak élelmezéséről gondoskodik, valamint bő terményeiben az iparnak s kereskedésnek anyagot és erőt szolgáltat.

A földmívelés pedig *állatok nélkül nem is gondolható*, mert a földnek megszántása és bevetése, az aratott gabonának összehordása, eltakarítása, a magnak s egyéb földterményeknek vásárra vitele, s még számos egyéb gazdasági foglalkozások egyedül állatok erőivel eszközölhetők. Vegyük most még hozzá az állatok anyagi haszonvehetőségét, midőn az egész emberiséget hússal, zsirral és tejjel eltartják s a földmívelésnek még azon nélkülözhetlen szert (a trágyát) is nyújtják, mely a kimerített földnek új meg új erőt ad; s tegyük még hozzá, hogy a gyapjú, a szőr, bőr, csontok s egyéb állati terményeknek különféle szövetekbe s árukba való feldolgozása az iparnak kifogyhatlan anyagot szolgáltat, míg ezen czikkeknak széthordása s értékesítése a kereskedelemnek tetemes részét képezi; s gondolom nem lesz, nem is lehet senki, *ki az állattenyésztésnek nagy fontosságát fel nem fogná, s azt a földmívelés alapjául nem tekintené.*

Mintogy pedig az állattenyésztés csak akkor emelkedhetik a fontosság e magas polczára, hogy ha *a természet elvein alapszik*, önként következik *a barmászat nélkülözhetlensége*, s annak a mezőgazdaság felvirágoztatására való nyomatékos befolyása.

S ha már a barmászatnak első része (az egészséges állatokkal bánás) oly nagy befolyást gyakorol a földművelésre s következőleg *az egytetemes államgazdaszatra*; mennyivel fontosabbnak mutatkozik ezen tudomány második részében, midőn t. i. az állatoknak különféle betegségeit s azok orvoslását tárgyalja.

A szórványosan (sporadice) előforduló betegségeket nem is akarom említeni, s csak azon kórokat hozom elő, melyek ugyanazon időben, ugyanazon módon s nagy számmal támadják meg házi állatainkat, s *járványos betegségeknek* neveztetnek.

Midőn a barmászat ezen, néha igen is pusztító járványok eredetét s természetét kutatja, valamint tovább terjedőket figyelemmel kíséri, legnagyobb érdemeket szerez magának a mező- s államgazdászati irányában; mert a barmászat az, mely némely járványok ragályosságát megismervén, az egészségeseknek betegekkel való közlekedését megtiltja; a barmászat az, mely az oly ragályos betegségekben szenvedő országok határait elzárja, vagy legalább veszteglő intézeteket állít fel a behajtandó idegen, gyanus marha egészségének megvizsgálására; a barmászat az, mely ezen intézvények által egész országoknak, birodalmaknak sok millióra menő marháit ezen pusztító ragályos járványoktól megmenti, s így a földművelést, az ipart, a kereskedést sokszor a legvégsőbb sülyedéstől is megóvjja; a barmászat az, mely az időjárásnak, az etetésnek s a többi külviszonyoknak az állatokra való befolyását vizsgálja, az ezen külbefolyásokban előfordult aránytalanságokat kiegyenlíti, s így gyakran a legpusztítóbb járványoknak elejét veszi; a barmászat az, mely a betegségtől meg nem menthető barmok állapotát szemléli, s észszerűleg alkalmazott gyógymód által az egészséget ismét helyreállítja; ezen tudomány az, mely nélkül a most termékeny földek pusztasivatagok lennének, mely nélkül egész országok s államok virágzása semmivé lenne; ezen tudomány mondom az, mely a mező- s államgazdászatra oly nagy befolyással bír, mint a tudományok többi ágának egyike sem.

A barmászat állása.

a) *Tudományilag.*

Most az a kérdés, hogyan állunk e tudománnyal, melynek óriási fontosságát imént kimutattuk?

Ha ezen kérdést magára a barmászatra értjük, akkor bátran állíthatjuk, hogy ezen tudomány a kifejlődöttség tökélyének oly magas polczán áll, mint bármely más szaktudomány.

Ezen állításom igazvoltának bebizonyítására szolgáljon rövid elősorolása azon egyes tantárgyaknak, melyek az összes barmászatot képezik.

Van pedig :

1) *A természetrajz* (hist. naturalis) vagy helyesebben : *állattan* (zoologia), mely mindenekelőtt tanít bennünket az állatoknak különféle neveit, fajait megismerni, s osztályozásukat bizonyos rendszer szerént megállapítani. Az állattannak ezen haszna pedig igen csekély volna a barmászra vagy állattenyésztő gazdára nézve ; ezek az állattant inkább azért veszik igénybe, hogy általa a különféle állat-nemek lényeges tulajdonait megtudhassák, melyek az állati testnek bizonyos szervezetéből eredvén, az állatnemeknek bizonyos természet-szerű rendeltetését jellegzik, s azoknak különféle gazdasági czélokra való fordíthatását kimutatják.

Hogy pedig az állattannak alapját

2) *Az állatboncztan* teszi, világos ; mert ez az, mely az állati testnek egyes részeit bonczkés alá véve, azokat leírja, más szervekkel összehasonlítja, s ily módon egész rendszereket állapít meg, melyeknek az élet fentartására szükséges szerves működéseit

3) *Az éptan* (zoophysiológia) magyarázza, s ezen működések szabályait fürkészi, egy szóval : az állatok életét úgy írja le, a mint ez a szervezet természeti ép állapotában az állatoknak különemű szervezésénél fogva nyilatkozik.

A természetszerű (physiológiai) működések magyarázására okvetlen szükséges ismernünk a természet általános törvényeit, a miért is :

4) *A természettan* (physica) a barmászatnak egy elengedhetlen s lényeges részét képezi.

Ezen szabályos ép (egészséges) életnek fentartása a barmászatnak legelső feladata, s a barmásznak legszebb hivatása.

Hogy pedig annak megfelelhessünk, okvetlenül szükséges tudnunk azon kellékeket, s ismernünk azon feltételeket, melyek mellett azon megkívántató ép állapot a különemű állatoknál fentartható ; s ezen nagy mesterségre tanít bennünket.

5) *Az élettan* (biotica,) mely mindazon tanokat s rendszabályokat foglalja magában, melyeknek czélja az állati testnek természeti rendeltetése szerint minél nagyobb tökélyre való kifejlődése, a magzatnak legelső pillanatától kezdve, egészen az állatnak különféle használtatásáig.

Az élettan körébe tartozik e szerint a *tenyésztan* (morphologia) s az *életrendtan* (diaetetica) is, melyek segítségével nemcsak az eredeti állatfajokat eredetiségükben fentartani, hanem a gazdaság, kereskedés, sőt a divat mindenkori kívánalmait kielégíteni, és új fajokat s fajtákat is előállítani képesek vagyunk.

De hányszor megesik, hogy az élettan szabályainak legpontosabb megtartása mellett az állatok élete mégis eltér rendes folyamától s azon képet állítja elénk, melyet *kórnak*, betegségnak nevezünk.

A kórnak s okainak minden oldalról kutatása a

6) *kórtan* (pathologia) feladata, melynek alapját teszi

7) a *kórboncztan* (anatomia pathologica) azaz ama szervi változásoknak alapos ismerete, melyek a kór lefolyása alatt az illető szervekben előfordulnak s melyekből a különféle kór-tünetemények magyarázhatók.

Valami kórnak alapos ismerete pedig magában még nem elég; az orvos feladata a szabályellenes állapotnak szabályossá átváltoztatása; s a barmászat azon ágát, mely e nagy mesterségre tanít, nevezzük:

8) *gyógytannak* (therapia) s minthogy minden cél elérésére bizonyos szerek s eszközök kívántatnak, következőleg az egészség helyreállítására is, egészen természetes, hogy a barmászatnak egy része

9) a *gyógyszertan* (pharmacologia) ezen szerekkel foglalkozik.

Mivel pedig bizonyos gyógyczélok egyedül gyógyszer-részi szerek (pharmaca) alkalmazása által el nem érhetők, hanem erőművi gyógyszerekhez kell nyulnunk, melyek részint bizonyos fogásokban, részint bizonyos szerszámok s eszközök alkalmazásában állanak, ez okból a barmászatnak ezekkel is meg kell ismerkednie, s ezek:

10) a *sebészet*, a *szülészet*, s a *patkolástan tárgyai*.

A gyógyszerek hatása alkotó részeik mennyi- és minőségétől függvén, feltételezi ezen részek alapos ismeretét a gyógyszerek helyes rendelésére; mi okból is:

11) a *vegytan* (chemia) mely a gyógyszerek alkotó részeivel foglalkozik, a barmászat igen fontos tanai közé számítandó.

Nem kevésbé fontos :

12) a *flóvészettan* (botanica) is, és pedig nemcsak a növények országából származó gyógy-, hanem azon füvek megismerésére is, melyek az állatok életének fentartására szolgálnak, másrészt pedig mérges tulajdonságaiknál fogva azok egészségét, sőt életét veszélyeztetik.

Az állatok némely betegségei ragályos természetöknél fogva, a többi állatok, sőt magok az embereknek egészségét veszélyeztetik. Az ily kórok ragályos terményei által más állatokra s emberekre háramolható károk elhárítására különös intézkvényekről gondoskodott a barmászat, midőn annak

13) *rendőrségi részét* (politika veterinaria) megállapítja.

Mivel pedig a barmok pénzbeli értéküknél fogva az adás-vevésnek tárgyai, sokszor megesik, hogy pörökre alkalmat szolgáltatnak, mi akkor is megtörténhetik, ha állatok által más állatok vagy emberek megsértetnek, vagy másként megkárosíttatnak. Ilyen esetekben azután a barmász véleménye a bírói ítéletnek alapja, s az ebbeli eljárásra a

14) *törvényszéki barmászat* (veterinaria forensis) tanít bennünket.

Ezek után úgy hiszem, nem lesz, de nem is lehet senki, ki a barmászattól elvitathatná a tudomány czimét és állását, mivel annak imént elősorolt egyes tantárgyai mind már régen fel vannak véve a tudományok közös csarnokába.

E tudománynak képviselői s ápolói ezek szerint nem kevésbé érdemlik meg a természetbuvárok s tudományos férfiak nevét, mint bárki más, ki ugyanazon tanokat — egygyel sem többet, sem kevesebbet — hallgatja s tanulmányozza, (értem az emberorvosokat), csak hogy ezek ugyanazon tudományt az állatok más nemére, t. i. az emberekre alkalmazzák; és pedig szintúgy az egészségnek fentartására, s a kórok gyógyítására.

b) *Gyakorlatilag.*

Ha most már a barmászatnak az állattenyésztésre s így a földművelésre s magára az államgazdászatra fentebb kimutatott fontos befolyását meggondoljuk, ha továbbá annak kifejlődési tökélyét s más tudományokkal egyenjoguságát

szemügyre vesszük, nem lehet ama következtetésre nem jutnunk : hogy ezen tudomány, ha valahol, úgy bizonyára Magyarhonunkban virágzik, mivel a mi természetszerű, még századokra terjeszkedő hivatásunk a mezőgazdaság, s annak okszerű művelése, jólétünk s boldogságunk alapja s majdnem egyedüli kútforrása.

De fájdalom, a gyakorlat terén mily hamisnak mutatkozik e következtetés! mert a barmászat üdvös hatásának széles hazánkban nyomát sem látjuk.

Ez pedig egészen természetes, mert hol a tényezők híjával vagyunk, ott eredményre sem számíthatunk. Az ide való tényezők pedig :

1. Egy vagy több barmászati tanoda, minden hozzá tartozó tanszerek- s eszközökkel, s

2. ezen tudomány megtanulására alkalmas tanítványok.

Hogy barmászati tanodánk még nincs, kitetszik már a barmászat fogalmából, mely tudomány, a mint az előbbiekből tudjuk, mind az egészséges, mind a beteg barmokkal egyaránt foglalkozik; azonkívül még azt is kimutattuk, miszerint daczára annak, hogy a barmászat az összes gazdasátnak egy lényeges és kiegészítő ágául, sőt alapjául tekintendő, a gazdasági intézetekben ezen tudomány a szó teljes értelmében, nincsen képviselve.

A barmászati tanodák s intézetek szükségét már a mult század közepe táján *Cothenius* nevű porosz főtörzsorvos mutatta ki, egy „sur la necessité d'une école veterinaire“ czimű kis röpiratban; ezt követte az ifjú Lafosse, akkori időben a leghíresebb s tudományosan művelt franczia barmász, egy barmászati tanodának tervét bocsátván ki; s miután Lyonban az első eféle tanoda 1762-ben felállítatott, nemcsak Franciaország más részeiben, mint Alfort, Toulouse, Montpellier-ben, hanem az európai államok majd mindegyikében keletkeztek ilyen tanodák.

Az akkori fejedelmek s kormányok bölcsesége s bőkezősége által alapított tanodák s intézetek hiányos szerkezetét s működésök kevés sikerét korántsem az alapítóknak, hanem inkább a szervezők s kezelőknek lehet tulajdonítani.

A sors t. i. úgy akarta, hogy már az első eféle intézetek

felállításával s szervezésével nem állatorvosok, hanem szakavatatlan emberek bíztak meg.

A lyoni tanodának úgy szólván teremtője s igazgatója *Bourgelat Claude* vala, a ki ügyvédi pályáját ott hagyva, lovas katona lett, hol lovaglásban annyira kitüntette magát, hogy a lyoni lovag-akadémia (Ritter-Akademie) főnökének neveztetett ki, a hol rendes foglalkozásain kívül a lovagnál előforduló betegségeknek megismerésére fordította figyelmét, s rendkívüli szorgalmánál fogva emberorvosi munkákat is tanulmányozott e czélból.

Hogy *Bourgelat*, tudományának tökéletlenségénél s egyoldalúságánál fogva nem vala képes egy barmászati intézetet vagy csak állatgyógyászatit is helyesen szervezni, magától értetik; s az általa 1762-ben Lyonban felállított intézet, hol a lovak tették a tanítások egyedüli tárgyát, tulajdonképen csak *ló-tudományi tanodának* vehető.

A néhány esztendővel később (1765-ben) *Lafosse* tervezete szerint Alfortban nagy költségekkel felállított királyi intézet szélesebb alapra volt fektetve, a mi már abból is kitűnik, hogy állatkertet is hoztak vele kapcsolatba. Minthogy azonban nem a tervező *Lafosse* lett az új intézet igazgatója, hanem az akkor már hirre kapott *Bourgelat* Lyonból áttétt Alfortba, az egész intézet nemsokára ismét csak lóorvosi tanodává fajult.

Bourgelat, a francia aristokrátiának, sőt magának a királyi udvarnak pártfogásában részesülvén, napról-napra növekedő tekintélyét s befolyását kiterjeszté minden később keletkezett állatgyógy-tanoda szervezésére, Európa minden részeiből Alfortban kiképezett tanítványai által.

Azóta, azaz száz esztendő lefolyása alatt, az akkor divatos alapelvekben oly kevés változás történt — legalább a barmászat első részére, nevezetesen pedig az állattenyésztésre nézve — hogy jelenleg is, legalább az osztrák birodalomban valamennyi álladalmi s majdnem minden magán ménesben a lovas katonák játszsziák a főszerepet, ámbár a lónak természetéről s az ezen alapuló tenyész-szabályokról fogalmuk sincsen.

Innen magyarázható azután a nálunk oly roppant

költségekkel járó lótenyésztésnek fennebb említett csekély eredménye.

Majdnem egészen így történt a barmászat második részével, azaz : az állatgyógyászattal az emberorvosok kezelése alatt.

A marhavésznek t. i. a múlt században iszonyu dühöngése s a szarvasmarhának majdnem egész Európában végpusztulása figyelmeztette a kormányokat a barmászati ügyre, s midőn ennek következtében majdnem minden országban állatorvosi munkákra tetemes jutalomdíjak tűzettek ki, tudományosan mívelt állatorvosok hiányában az emberorvosok karolták fel az alkalmat, tudományukat az állatok betegségeire alkalmaztatni, s így keletkezett nem egy igen tudós munka, melynek pedig épen a gazda nem vehette hasznát, mert nagyrészt latinul voltak szerkesztve.

Az emberorvosoknak e téren fellépése a barmászatra nézve semmi jó befolyással nem volt, de nem is lehetett, mivel az orvosok állatkórokbeli tapasztalatlanságuknál fogva, az embereknel szemlélt s orvosolt betegségekből merített gyógyelveket a beteg állatokra is híven alkalmazták s innen van, hogy e munkákban rémitő tévedések találhatnak.

Az emberorvosoknak ezen, bár eredménytelen fellépése s foglalkozása az állatgyógyászat terén, mégis úgy hozta magával, hogy midőn az első barmászati intézetek s tanodák a múlt században (Bécsben 1767-ben) felállítottak, ezek szervezésével s igazgatásával nagyobb részben emberorvosok bíztattak meg.

Nem csoda tehát, hogy ezen különben igen derék s tudományos férfiak, kik az állattenyésztésről s annak az összes gazdaszatra való fontos befolyásáról fogalommal sem bírtak, a megkívánt tanodák szervezésénél nem voltak képesek a mezőgazdaság szempontjából kiindulni, következőleg nem is állíthattak valódi barmászati tanodákat, hanem inkább emberorvosi kórtanodák mintájára szervezett állatorvosi intézeteket, melyekben a barmászat legfontosabb feladatáról, azaz a barmok tenyésztéséről, neveléséről s egészségben fentartásáról legkevesebb sem volt gondoskodva.

Ezen egyoldalúság még inkább fokozódott az intézetek-

nek fő- és nagy városokban elhelyezése által, hol a betegségek orvoslása is az állatoknak egyetlen egy nemére, azaz : a lovakra szorítkozván, ezen intézeteket s tanodákat inkább *lókórodáknak*, mint állatgyógyintézeteknek lehetett nevezni. Mivel pedig ezen intézetek szervezete lényegére nézve még maiglan sem változott meg, önként következik, hogy a jelenkor kívánalmainak megfelelő, s a mezőgazdaságnak érdekeit elősegítő, azaz *valódi barmászati* intézet nálunk nem létezik.

De ha volna is, *kik legyének az ily tanodák tanítványai?*

A barmászat tantárgyainak fentebbi kimutatásából s e tudománynak innen következethető magas polczu állásából nyilván kitetszik, hogy annak sikeres tanulmányozására a műveltség oly foka kívántatik meg, a minő az orvosi, jogi, vagy műtani tudományok hallgatására feltételeztetik, azaz vagy a főgymnasium, vagy legalább a főreáltanodának jó sikerrel bevégezte.

Ha pedig meggondoljuk, hogy igen kevés azok száma, (nálunk talán egy sincs) kik képesek idejüket s pénzüket csupán kedvtöltésből s minden egyéb czél nélküli tanulásra szentelni, csakhogy valamit tanulmányozhassanak, s hogy a tanulást mindenki inkább életpályája biztosításának s ékesítésének eszközeül tekinti: akkor kérdem, ki lehetne oly kába, hogy az imént szükségesnek kimutatott tudományi előkészültséggel bírván, még három egész esztendő t szenteljen a barmászati tudomány megszerzésére azon kilátással, hogy annyi fáradozás és annyi költség után képes legyen 200 frtos hivatalt megnyerni, s a bábákkal s hajdukkal ugyanazon tisztí rangba lépni!?

Erre azt mondhatná valaki, hogy az állam nem köteles a barmászokat hivattal ellátni, s hogy az állattenyésztők saját érdekében legjobban képesek, az egyik vagy másik szakembernek szükségességét s hasznavehetőségét megítélni s a szerint meg is jutalmazni.

Ha úgy van, akkor kérdem: honnan származtathatjuk az állam kötelességét emberorvosi hivatalok felállítására? Hiszen minden egyes ember legjobban tudja, ha baja van, s tetszése szerint választott orvosát mindenki meg fogja jutalmazni saját belátása s tehetsége szerint.

De az emberi jólét kívánja a közegészségnek fentartását, s az e célra szükséges közegek felállítását, nem az egyesek szeszélye, hanem a kormány böles belátása szerint.

Hát a barmászat végczélja talán más az emberiség jóléténél?

Szerény véleményem szerint a barmászat szükségességének és nagy fontosságának fentebb történt kimutatása után, a barmászati hivatalok felállításának czélszerűségét s szükségességét vitatni felesleges volna, már csak azért is, mivel az olyan (barmászati vagy állatorvosi) hivatalok szükséges voltát Európának minden államai nemcsak elvileg, hanem tetteleg is már régen elismerték.

A ki pedig valamely tudomány hasznavehetőségének méltánylását s elismerését a nagy tömegtől várja, az nem ismeri az emberi társaságnak különmemű osztályait, nevezetesen alsó rétegeit; s így előtte az is ismeretlen, hogy ha valahol, úgy épen e körben bir legnagyobb érvénynyel a „Jovis ad exemplum“; s innen is világos, hogy a kormánynak ebbeli ítélete s annak tettleges valósitása határozó.

Mily kevés tekintélynek örvendnek egyébiránt nálunk az állatgyógyászat és annak képviselői, abból tetszik ki legjobban, hogy maga a magyar gazdasági egyesület mindeddig nem találta méltónak választmányaiában az állatgyógyászatot képviseltetni.

Ha már most egy oly testület, mely a gazdasáznak illetékes képviselője, ily közönyösséggel viseltetik az összes gazdasáznak egyik, és pedig igen fontos ága iránt, nem csoda, hogy különben művelt s tudós férfiak is, talán mert szakavatlanok? ezen tudományt semmibe sem veszik s annak képviselőit lenézik! s ezen méltatlan bánásmódban azon férfiak is részesítettnek, kik orvostudori oklevéllel máris birván, még az állatgyógytudományt is sajátjukká tették, s azt gyakorolják.

Hogy az állatorvosok iránti tekintetnek ilyen álláspontja nem igen képes kellő tudományos előkészültséggel bíró embereket ezen pályára csábítani, könnyen belátható; s ez nem is lehet máskép, valámig a kormány, nemzetgazdasági ügyünk úgyis sürgető átalakításánál, vagyis inkább

újjá szervezésénél a barmászatot, mint az állattenyésztésnek fontos tényezőjét, illő figyelembe nem veendi.

A barmászatnak az emberek anyagi jólétére eléggé kiutatott fontos befolyásán kívül, még más oldala is van, s ez annyival kevésbé kerülheti el figyelmünket, minthogy az emberek oly kincsére vonatkozik, melynek birtoklása nélkül az élet minden gyönyörei éldelhetlenek, értem : az emberi egészséget.

Tudva levő dolog, hogy az emberi élet fentartására különféle szükségletek feltételeztetnek, melyeknek mennyi- s minőségétől függ az egészségnek virágzása, de annak felbomlása is. Ezen életfeltételek közül a tápszerek játszzsák a főszerepet, melyek nagy és legnemesebb része kétségkívül az állatok országából származik.

Valamint most már a tökéletesen egészséges állatoktól származó tápszerek, ú. m. hús, tej, zsiradék, stb. az embernek jólétét előmozdítják s egészségét fentartják, épen úgy a beteg állatok húsa s egyéb terményei képesek az ember egészségét megzavarni s testi jólétét megrongálni; s ha még azt is hozzá tesszük, hogy az állatok betegségeinek némelyikénél a kór lefolyása alatt bizonyos termények fejlődnek ki, melyek akár a tápcsatorna, akár a sértett kültakaró, akár pedig a légszervek útján is az embernek vérére befertőztethetik s így nemcsak az egészséget, hanem az életet is veszélyeztetik, sőt azt meg is semmisítik : akkor erősen hiszem, hogy nem lesz, s nem is lehet senki, a ki a most érintett állatkórok s forrásaiknak alapos ismeretét nem tartaná szükségesnek sőt nélkülözhetlennek, ha csak a *közegészségügyi* méltó közegnek nevét s tisztét bitorolni nem akarja.

Ezen felette fontos feladatnak biztos megoldására egyedül az *állatkórtan* teheti képpessé az illető közegészségügyi közegeket; a miből önként lehetne következtetni, miszerint minden közegészségügyi egyén kétségtelenül a barmászatot vagy legalább annak ide vonatkozó részét rendesen magáévá tenni elmulaszthatlan kötelességének tartja. Ez pedig fájdalom ! korántsem történik. A közegészségügyet kezelő orvosok az állati kór- és gyógytanról fogalommal sem bírnak, de nem is bírhatnak, miután e tudományt soha nem is tanulmányozták.

Az állatjárványtan hallgatása minden orvosnak és sebésznek kötelességévé tétetik ugyan, s feltéve, de a mostani szabad tanítási s tanulási módszer mellett meg nem engedve, hogy az orvos-tanuló ezen szükséges tant egész figyelemmel s kellő szorgalommal hallgatta volna is; annyi bizonyos, hogy ezen fontos tárgynak csak némileg is alapos előadására a neki kiszabott 30—35 óra ugyan csak kevés, másrészt pedig ezen tárgy a legügyesebb előadás mellett is meg sem érthető oly tanítványok részéről, kik az állatok betegségeinek alapos megismerésére szükséges előkészítő tanokat, ú. m. az állati boncz- és éptant, általános és különös kór- és gyógytant stb. stb. nem bírják.

Mindamellett pedig, hogy az orvosok, az imént előhozottak szerint, nem képesek emberorvosi hivatásuknak — a közegészségügyi szempontból — csak távolról is megfelelni; hatáskörük még az emberorvosi teendőiken túl is terjed, midőn ők az állatorvosok szerepét is — még pedig teljhatalommal — játszsák.

Közegészségügyi szabályaink szerint t. i. a községi vagy megyei orvosok azok, kik az állati akár járványos, akár szórványos betegségek kitörésekor kötelesek, *a kórismét megállapítani, a kór orvoslásáról, vagy a betegek kiirtásáról határozni*; szükség esetében pedig *a betegségek támadása, vagy azoknak tovább terjedése ellen néha igen életbe vágó rendszabályokat is elrendelni*.

A dolognak igen komoly s következményeiben valóban szomorító oldala nem engedi, hogy a közegészségügynek, különösen pedig annak az állatok kóraitra vonatkozó részének imént röviden rajzolt szervezését nevetség tárgyává tegyük (ámbrar valóban nehéz satyram non scribere), sőt inkább sajnálnunk kell, hogy az annyira életbe vágó tudomány — a barmászat — oly csekélynek vétetik, miszerint annak egész kiterjedésben (közgazdászati s közegészségi) képviselése s kezelése *szakavatlan* kezekre bízatik.

A barmászatnak czélszerű szervezése.

a) *Barmászati tanodák felállítása*. Miután állattenyésztésünk hanyatlásának különféle okait kimutattuk s továbbá

a súlyos baj ellen a csalhatatlan szert is kijelöltük, nem marad egyéb hátra, mint ezen gyógyszer alkalmazásának helyes módját is megállapítanunk.

Állattenyésztésünk kivántató felvirágoztatására a kellő biztos szer, az előbbieik szerint *a barmászati tudomány*.

Most az a kérdés, valjon vagyunk-e ezen tudomány birtokában?

Erre a kérdésre az előbb kimutatottak szerint — igenel, de nemmel is felelhetünk. Igennel, mert mindazon tanok, melyek a barmászat tudományát képezik, nálunk is, és pedig bizonyos intézetekben rendesen adatnak elő. Nemmel pedig azért kell válaszolnunk, mivel mindezen tanok mégsem képeznek egy oly egészet, melynek egyes részei mintegy szerves összeköttetésben állván, képesek lennének egy bizonyos egyetemes *eredményt* létrehozni.

Az eredménynek hiánya pedig az *illető intézetek hiányos szervezésében s a barmászati ügy fonák kezelésében* keresendő.

Mindenekelőtt tehát szükséges valódi barmászati tanodákról gondoskodni, azaz olyan intézetekről, hol *a barmászatnak mindkét része*, t. i. az állattenyésztés és az állatgyógyászat képviselve volna; úgy hogy az elméleti tanok helyes voltának igazolására vagy megczáfolására, a gyakorlatnak sikeres vagy sikertelen eredményére mintegy újjal mutatni lehetséges volna.

Igaz ugyan, hogy az ilyetén intézetek felállítása tetemes költségekkel járna, mivel a gazdasági állatok minden neméből annyi tenyészállatot kellene tartani minden intézetnél, a mennyi szükséges lenne egy bizonyos tenyésztési eredménynek kimutatására; mely czél elérésére egy tökéletesen felszerelt nagy térségű gazdaság kivántatná meg, a tenyészállatok kellő számmal felállítására s fentartására.

Ha pedig meggondoljuk, hogy a barmászat a gazdaságnak egy igen fontos kiegészítő ága, sőt annak alapja, s ha tekintetbe vesszük, hogy a barmászatnak végcélja az előbb kimutatottak szerint egyedül a gazdaság felvirágoztatása; lehetetlen észre nem vennünk, miszerint a barmászati s egyéb gazdászati tanok közt is oly összefüggésnek, s oly szervi ösz-

szeköttetésnek kell lenni, mint az egyes tényezők közt, melyek egy bizonyos tény létrehozására szükségesek.

Hiszen mind a barmászat, mind a gazdaszat tanai ugyanazon egy természetnek alapos ismeretén alapúlnak; s ha igaz, hogy *a nemzetgazdaszat nem egyéb a természettudományok alkalmazásánál a nemzetek életére*, azaz szükségleteiknek minél könnyebb s tökélyesebb kielégítésére: akkor világos, hogy e közös célznak egymást kiegészítő szerekekkel elérése, a két tudománynak (barmászati- s gazdaszatinak) egybeműködése által, sokkal könnyebben volna kivihető, mintha mind-egyikök külön-külön útát követne a kitűzött cél felé.

Ezek szerint mi természetesebb, mint *az ugyanazon célra vezető tudományok tanodáinak egybeolvasztása?* vagyis ugyanazon egy tudomány (gazdaszat) két ágának egy tanodába való egyesítése?

Ha még hozzá a dolognak gyakorlati oldalát vesszük tekintetbe, akkor egyáltalában meg nem fogható, hogy eddigelé is késtünk a barmászati s gazdaszati tanodák egybeolvasztásával.

Vegyük csak a két tanodának tantárgyait, s azt fogjuk tapasztalni, hogy a természettudományok egész kiterjedésökben adatnak elő mind a két tanodában.

Szintűgy állunk az állatboncz- és éptannal, továbbá a tenyész- és fajtannal, s nemkülönben az állatjárványtannal s az állatgyógyászati rendőrséggel is, úgy hogy csak kevés tárgy marad, melyek egyrészt a föld-, szőlő s erdészetnek különös művelésére, másrészt az állatgyógyászatra kizárólag vonatkozván, csak az egyik vagy másik tanodában fordulnak elő.

A barmászati s gazdaszati tanodák egybeolvasztásának esetében a természettudományi s egyéb közös tárgyak előadására szükséges tanárok száma ugyanaz maradna, s csak annyival szaporodnék, a hány egyén a kizárólagos tanok előadására szükséges lenne.

Vegyünk két már fennálló gazdaszati intézetet. Ezen gazdasági intézetek közös, azaz barmászati s gazdasági tanodákra való átalakítása nem kívánna egyebet, mint az állati kór- és gyógytani osztályok felállítását mindegyiké-

ben, azaz a jelenlegi tanerők szaporítását két vagy három tanárral.

Az ezen átalakításra fordított költség elenyészne az azon nagy nyereséghez képest, ha meggondoljuk, hogy akkor tulajdonképen két tökéletes barmászati s két gazdasági intézettel bírnánk.

Ezen intézeteket pedig oly fényesen, azaz minden csak gondolható követelésnek megfelelőleg képesek volnánk kiállítani, a nélkül, hogy kénytelenítettünk új alapítványokat keresni vagy az álladalmi kincstárnak csak egy fillérnyi kiadással is terhére esni, ha az e célokra már meglevő pénzerőt czélszerűen felhasználnók.

Azon okok közé t. i. melyeknél fogva az állatgyógytanodák pusztá lókórodákká fajultak, számítottuk az állatgyógyintézeteknek fővárosokban való elhelyezését is. Ha tehát e bajon segíteni akarunk, s a meg nem felelő lókórodákat valódi barmászati intézetekké akarjuk átalakítani, nem marad egyéb hátra, mint a kevéssel azelőtt már érintettek szerint, ezen intézeteknek nagy gazdaságokkal összeköttetése, a hol mindennemű gazdasági állatok mind tenyésztésére, mind orvoslására alkalom levén, az elméleti előadást a gyakorlati eredmény nyomban követné.

Ha már most ezen alapelvekből indulva ki, a Pest városában létező s elhelyeztetésénél fogva a gazdasági céloknak meg nem felelő állatgyógyintézetet feloszlatnók: akkor ezen intézetnek alapjából s helyiségeinek eladásából oly szép pénzösszeget teremthetnénk, melynek segítségével olyan két közös barmászati s gazdasági intézetet volnánk képesek felállítani, a minők még Európában nem léteznek.

Az ilyen intézet valódi *gazdasági egyetemnek* volna czímezhető; s valamint az ilyen intézet tanítványainak magasabb fokú előkészültség kellene, úgy másrészt ezen pályát végzett egyének a legelső rangú barmászati s gazdasági hivatalok és tanszékek elfoglalására lennének hivatva.

Két ilyen gazdasági egyetem elég volna egész honunknak tudományosan kiképzett barmászok- s gazdákkal való ellátására, ha azonkívül — a mint úgy is tervezve volt — alacsonyabb rangú gazdasági intézetek nagyobb számmal felállítat-

nának, s a lótenyésztés megtanulására még az álladalmi ménések felhasználatnának. *)

b) *A barmászati ügy kezelése.* Tisztában lévén az eddig hiányosan szervezett barmászati tanodáknak miképeni átalakításával, most már átmehetünk *a barmászati ügy kezelésére.*

A józan ész szabályai szerint azt tesszük fel mindenkiről, hogy csak olyan dolgok kezeléséhez fog, melyekhez ért, s ennél fogva egészen természetesnek találjuk, hogy egy közönséges példával élve, *igen rossz néven venné a szabó, ha neki a csizmadia mintákat akarna szabni.*

Ha tehát a barmászatnak előbb kimutattuk fonák kezelését, s az egész gazdaságra s az emberi jólétre innen háramló káros következményeket meg akarjuk szüntetni; okvetlenül szükséges a barmászatot a szakavatatlanok által mindedig gyakorolt mostoha gyámságtól felszabadítani, s kezelését szakavatott kezekre bízni.

Az orvosoknak dicséretére legyen mondva, hogy ők magok is belátják, miszerint barmászati ügyekkel foglalkozniok már azért is kellemetlen, mivel intézkedésük eredményeiért felelősek; holott barmászati tudományal nem bírván, ezen, néha igen is életbe vágó intézkedéseket mintegy vaktában megtenni, vagy pedig a kórisme megállapítása végett a nekik alárendelt állatorvosokhoz folyamodni kénytelenek.

A művelt és tapasztalt orvosok, kik a tudományt általában, s tehát minden szaktudományt is, megbecsülni tudnak, szívesen mondanak le a rájuk erőszakolt barmászati szerepről, s annál nagyobb készséggel bocsátják el gyámgyermeküket, mivel műveltségüknél s tapasztalásuknál fogva igen jól tudják, hogy a barmászat már régen elérte az önigazgatásra szükséges nagykoruságát.

Közigazgatási szempontból véve pedig a barmászat — a mint az előbbiekből tudjuk — nem tartozik a közegészségügy osztályába, hanem inkább a gazdasági miniszteriumba, hol a többi gazdasági szakok mellett egy különös osztályt

*) Az ide vonatkozó tervek részletes és kimerítő kidolgozása külön értekezésnek tárgya leend.

igényel, melyben szakértő férfiak által kezeltetve, a barmászati ügy akképen lenne szervezendő, hogy fentebb kimutatott nagy horderéjéhez képest a miniszteriumtól kezdve, a legkisebb községig — nemzetgazdaszatunk érdekeit gyámolítsa. *)

A barmászati ügynek imént röviden érintett szervezése nélkül hiába fáradozunk állattenyésztésünk felvirágoztatásában, hiába vesztegetünk száz meg százezereket a pusztító járványok kiirtására; csak az az egy bizonyos benne, hogy évről évre milliókra menő kár a marhában, menthetlenül elsodor bennünket a legvégső elszegényedés örvényébe.

Hogy gazdasági, különösen pedig állattenyésztési nyomorúságunk még sem ébreszt nagyobb figyelmet, s hogy kevés kivétellel mind közönyösen nézzük mindinkább közeledő vesztünket, az egyedül onnan magyarázható, mivel mindenre másra inkább, mint gazdaságra nevelkedtünk.

Magyarország fiai közül kevesen ismerik édes hazájuk természeti rendeltetését, s még kevesebben tudják, mily fontos szerep jutott honunknak az államgazdaszat terén s az elutasíthatlan társadalmi kérdésnek vajmi nehéz feloldásában.

Egy oly országban, mint hazánk, a kisededővő intézetektől kezdve az egyetemi tantermeken keresztül, a mezei gazdaszattannak vörös fonalként kellene áthúzódnia, hogy ezen tan az illetők felfogási tehetségeihez idomítva, minden nézleteikkel összeolvadjon, s a különféle osztályokat a hon valódi hivatásának felfogásában egyesítse.

A pór és a nagybirtokos, az iparos és a művész, a tisztviselő és a tudós, kétségkívül egy és ugyanazon célra működnének, ha tisztában lennének mindannyian a fölött, hogy ők, mint e honnak polgárai, csak akkor érik el a jólétnek lehető fokát, ha mindegyikük állásához s tehetségéhez képest, az anyaföldünkben rejlő kincseket kellőképp ápolja s kizsákmányolja.

Minek köszönheti a bámult s irigyelt Angolország ropant gazdagságát s nagyhatalmát? egyedül annak, mert mindenki egy ugyanazon eszmétől van áthatva, t. i. földművelé-

*) A barmászati ügy szervezéséről részletesen majd más alkalommal,

sének terményeit s iparának készítményeit lehető legdrágábban értékesíteni. Ezen, minden angolban test- és vérré vált eszme az, mely Angolország kül- és belpolitikáját vezérli; ez az, mely kereskedelmi szerződéseket köt, szövetségeket létesít; ez eszmétől ihletve a békeszerető angol nemzet háborút indít, s hódításokat is tesz, hogy *iparának olcsó anyagot vagy kereskedésének szükségese kelendőseget* szerezzon.

Valamig honunkban legalább minden birtokos a „gazdász“ nevet a szó teljes értelmében meg nem érdemli (mint pl. az angol a „kalmár“ nevet): addig Magyarország nem lesz, mire a természettől hivatva van, t. i. földművelés által virágzó, gazdag és hatalmas ország. Valamig pedig nálunk a nemzet nagyobb része azon öntudatra nem jő, hogy földünk azon egyetlenegy bányára, melynek szorgalmas művelése s észszerű kiaknázása által, mind az egyesek, mind az egész nemzetnek jóléte s függetlensége kivívható; addig a szép javakra gondolnunk sem lehet.

A nép alsó rétegeiben azon öntudatot fölébreszteni s táplálni mindenekelőtt a lelkészek s néptanítók vannak hivatva, mert a sok és káros előítéleteket senki sem tudná könnyebben és sikeresebben kiirtani, mint ezek, kivált ha műveltebb gazdákkal egyetértve, saját földjeik művelésében s marhatenyésztésben jó példát szolgáltatnának, s nem csupán az öregeket, hanem az iskolai ifjúságot is, a földnek rossz műveléséből, s a marhának hanyag ápolásából származó károokra szintűgy, mint a szorgalmas földmunkának s gondos állattenyésztésnek édes gyümölcseire figyelmesse tenni el nem mulasztanák.

Valamint a közigazgatási tisztviselő nem nélkülözheti a gazdaság ismeretét, épen úgy csak a gazdasági viszonyokban tökéletesen beavatott bírónak sikerülhet a kis és nagy gazdaságokat gyors és igazságos ítélet által a tönkretűtástől megmenteni.

Hát mit mondjak azokról, kik a törvényhozásban közvetve vagy közvetlenül részt vesznek? Ezeknek mily nélkülözhetlen az állam- s nemzetgazdasági viszonyoknak alapos ismerete, már abból is eléggé kitűnik, mivel a törvényhozás körébe tartozó pénzügyi, kereskedelmi, adókivetési stb. in-

tézkedések s szilárd törvények alkotása a honi gazdasági viszonyoknak ismerete nélkül nem is gondolható.

Honunk természeti hivatásának a nemzet minden rétegei általi elismerése még a barmászati s gazdasági tanintézetek felállítását s szakembereknek tökéletes kiképzését is rendkívül megkönnyítené s előmozdítaná; mivel oly magasztos czélnak elérésére igényelt nagyszerű eszközök szükségességét mindenki belátván, szívesen hozzá is járulna a megkívánt költségek fedezéséhez.

Pillantsunk most már vissza az értekezés tartalmára, s mintegy dióhéjba szorítván az egészet, következő eredményre jutunk :

Magyarország, mint földművelő ország foglalkozik ugyan a gazdasági állatoknak tenyésztésével is, csak hogy — kevés kivétellel — sem mennyi- sem minőségre nézve nem felel meg ebbeli hivatásának; úgy hogy kivált a legközelebb múlt időben az állattenyésztésben hanyatlását annyival inkább észrevehetni, mivel a földművelés, az állattenyésztésen alapulván, s alapjától mindinkább megfosztatván, már most is oly állapotban van, melynél rosszabbat alig gondolhatunk, ha léte- lünkörül lemondani nem akarunk.

Állattenyésztésünk s innen egész gazdaságunk sülyedésének okait helyeztük egyrészt sajtóságos politikai viszonyainkba, másrészt oly csapásokba, melyek barmainkat majdnem szüntelen érik s pusztítják, s hová az állati betegségeknek egész seregét, különösen pedig a ragályos járványokat számítjuk.

Mellözve ezen súlyos okoknak első, nem ide tartozó részét (mert politikai, nemzetközi, birtoklási s kereskedelmi viszonyaink nem lehetnek ez értekezésnek tárgyai), egész figyelmünket összpontosítottuk azon csapások elhárítására, melyek barmainkat közvetlenül érik. Ezeknek okait leltük részint életrendi hibákban s némely más kedvezőtlen körülményekben, melyeknek elhárítása vagy ártalmatlanná tétele a tenyésztő gazdának szakismerete s ügyességétől függ; részint pedig kikerülhetlen káros befolyásokban, melyeknek követ-

kezménye az állatoknak kisebb-nagyobb számmal megbetegülése lévén, állatorvosi segítséget igényel.

Mind az életrendi, (tenyésztési) mind az orvosi szabályok helyes és sikeres alkalmazása pedig a barmászat-tudomány tárgya lévén, természetes, hogy a barmainkat szüntelen erő s pusztító csapások elhárítására csalhatlan gyógyszerül ajánlottuk a barmászatnak czélszerű szervezését, azaz barmászati s gazdasági intézeteknek egyetemes felállítását s a barmászati ügynek szakértők általi kezelését.

Minthogy pedig mindezek s még más, bármily czélszerű intézvények sikere csak akkor lesz biztosítva, ha azoknak szükségességét nemzetünk nagyobb része belátandja: azért elmulaszthatlan kötelességünkké tűztem ki az állattenyésztési s gazdasági fogalmaknak s eszméknek minél tágabb körökben terjesztését s foganatosítását, s az által az édes hazánk természetszerű rendeltetéséről való öntudatnak a nemzet minden rétegeiben fölébresztését.

Ez az egyetlen, de biztos út, melyen haladnunk kell, hogy a jelen kornak legnagyobb feladatában, azaz: az államgazdasági s társadalmi kérdések megoldásában kárunkra, sőt vesztünkre el ne maradjunk; ez az egyetlen, de biztos mód, melyet követnünk kell, hogy szeretett hazánk mint földművelő ország a természet által neki kijelölt hivatásának megfelelőhessen, megszerzett feleslegéből a birodalomnak inkább iparral foglalkozó többi nemzeteit, sőt a száraz földnek más részeit is munkához szükségelt anyaggal s élelemmel elláthassa, s így kereskedelmünknek eddig nem is gyanított lendületet adjon; ez az egyetlen út és biztos mód, hogy Magyarhonunk magát s az egész birodalmat a külföldtől függetlenné tegye, s a pénznek mindinkább érezhető kiszivárgását megakadályozza — egy szóval virágzó, szabad s hatalmas ország legyen. — A mit szíve mélyéből óhajt a szerző.